

Tomislav Galović – Damir Agičić (ur.), *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa sa međunarodnim sudjelovanjem održanog u Zagrebu 29. – 30. studenog 2013. godine, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti - Društvo za hrvatsku povjesnicu – Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, FF press, Zagreb 2014, 639 str.

U želji da što prigodnije obilježe 25. godišnjicu smrti istaknute djelatnice i profesorice Nade Klaić, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti, Društvo za hrvatsku povjesnicu i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu su krajem 2013. godine organizirali naučni skup sa međunarodnim učestvovanjem. Naredne, 2014. godine u izdanju FF press-a objavljen je i zbornik radova u kojem je 30 naučnika objavilo svoje priloge koji se na neki način dotiču naučnog i pedagoškog djelovanja Nade Klaić.

Uvodni, tehnički dio Zbornika čine *Predgovor* u kome su urednici ukratko izložili evolutivni razvoj procesa koji je od ideje za potrebom organiziranja ovog skupa u čast slavne historičarke, preko održavanja naučnog skupa, konačni epilog dobio s objavom ovog zbornika radova. Također, u potpunosti je prezentirana i uvodna riječ na otvorenju skupa od strane Tomislava Galovića. Oba ova dijela Zbornika u potpunosti su prevedena i na engleski jezik. Čast da otvori međunarodni skup, kao i da bude uvodni rad u ovom Zborniku pripala je izlaganju Tomislava Raukara “Nada Klaić i pregledi hrvatske povijesti u ranom i razvijenom srednjem vijeku” (29-45). Raukar je obratio

pažnju prije svega na metodološke i koncepcijske karakteristike dvije najvažnije sinteze Nade Klaić: *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* i *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, objavljene 1971, odnosno 1976. godine. Autor je ponudio sažet pregled trenutnog razvoja hrvatske historiografije u vrijeme pojave Nade Klaić i u trenutku nastanka spomenutih sinteza, te došao do zaključka da njihovo pisanje predstavlja specifičan autorski izražaj, bez naslanjanja na eventualne prethodne uzore. Uvodeći u ovo izlaganje vlastite uspomene kao studenta Nade Klaić, Raukar je uvjeren da su predavanja na kolegijima kojima je prisustvovao predstavljala bazu za nastanak sinteza. Kao najvažnije pomake koje su ovi naslovi donijeli u historiografiju o srednjovjekovnoj Hrvatskoj, autor ističe za Nadu Klaić tipičnu kritičku prosudbu izvorne građe, te za to vrijeme prilično inovativno oslanjanje na teme iz kulturne historije.

U radu “Profesorica Nada Klaić kao integralni povjesničar” (49-57), Franjo Šanjek obraća pažnju na polemiku koju je Nada Klaić vodila sa Dominikom Mandićem, te na njene pojedinačne, usko specijalizirane priloge objavljene u časopisu *Croatica Christiana Periodica*. Prilog prepun ličnih emocija i sjećanja na Nadu Klaić predstavio je Petar Strčić, “Nada Klaić kao žena na profesorskoj i historiografskoj polju” (59-85), a na samome kraju pisao je i o neobičnom slučaju preseljenja ostavštine pokojne medievistkinje u Arhiv HAZU. Jako sličan lični pristup dominira i u prilogu Borislava Grgina “Šokantne novosti – uspomene jednog studenta prve godine studija povijesti s predavanja profesorice Nade Klaić”, (87-92), koji je iznio svoja zapažanja kao studenta jedne od posljednjih generacija koja su odslušala profesoričina predavanja.

Drugi dio Zbornika sačinjavaju radovi posvećeni odnosu Nade Klaić prema srednjovjekovnim izvorima. U prvom od njih, Radoslav Katičić, "Kritika ranosrednjovjekovnih diplomatskih vrela Nade Klaić i hrvatska historiografija" (95-101) smatra da pretjerana kritika koju je Nada Klaić iskazivala prema izvorima iz vremena narodnih vladara nije bila najsretnije rješenje u vremenu u kojem je živjela, te, iako pozdravlja strog i pošten odnos prema svakom dokumentu, ipak misli da je morala dodatno pojasniti šta zapravo znači kada je pojedinu od povelja proglašavala za diplomatski falsifikat. Mirjana Matijević Sokol: "Pristup Nade Klaić diplomatskoj građi i spisu *Historia Salonitana maior*" (103-112) ima jako sličan stav. Smatra da je prekriterički odnos Nade Klaić prije svega izazvao zastoj u radu na diplomatskoj građi, te da su se povjesničari tek odnedavno oslobodili šoka koji je izazvala i ponovo se vratili metodi korištenoj prije njezinih radova. U drugom dijelu teksta obraćena je pažnja na sukob koji je Nada Klaić imala sa Stjepanom Gunjačom u pogledu spisa *Historia Salonitana maior*. Osvrt na istraživanja Nade Klaić na polju najstarije prošlosti Hrvata i njihove etnogeneze, te razmirice koje je imao s njom zbog različitih gledišta tog problema ponudio je Neven Budak "Nada Klaić i problem porijekla i dolaska Hrvata" (113-132). U ovom radu Budak ponavlja svoju ranije iznesenu tezu o dva perioda znanstvene karijere N. Klaić – prije i poslije izdavanja *Povijesti Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, nakon čega uviđa znatan pad kvalitete njenih radova. Problem nastanka splitske biskupije obradio je Ivan Basić "Između historiografske tradicije i novih tumačenja. Problem postanka splitske nadbiskupije u djelu Nade Klaić" (133-169). Autor ističe da se Klaić

nije priklonila niti historiografskoj struji koja osnivanje splitske nadbiskupije smješta u 7. stoljeće, neposredno po uništenju Salone, niti onoj struji koja taj događaj datira u zrelo 8. stoljeće, nego posve inovativnom metodom, taj datum pomjera na kraj 9. stoljeća. Ludwig Steindorff u radu "Jedno od gradilišta Nade Klaić: Ljetopis popa Dukljanina" (171-189) ističe da je Klaić veoma kratko radila na ovom izvoru, te ga je najčešće izbjegavala. Nakon što je konstatovao da slavna medievistkinja nije cijnila Ljetopis popa Dukljanina kao historijski izvor, autor se u radu zapravo najviše bavi pregledom modernih postignuća u istraživanju ovog izvora, te time prezentuje dosta korisnih informacija. Konačno, radom "Gdje se nalazila županija Dalen cara-pisca" (191-203) Vladimir Sokol se osvrće na jedan segment istraživanja spisa *De administrando imperio* Konstantina VII Porfirogeneta, u kojem se ne slaže sa ubikacijom ove župe u blizini Omiša, što je predložila Klaić, nego sam predlaže naselje Doljani, smješteno između današnjih Jablanice i Prozora.

Treća cjelina Zbornika bavi se mnogo opuštenijom temom, kojoj je Nada Klaić također dala ogroman doprinos, proučavanju srednjovjekovne prošlosti gradskih naselja. U radu Zdenke Janeković Römer, "Grad i građani između kraljeva, velikaša i prelata – pogled Nade Klaić na srednjovjekovnu trogirsku komunu" (207-228) sagledava se proučavanje ove komune, pored Zadra jedinog dalmatinskog grada koji je dobio monografiju iz pera Nade Klaić. Kao glavne karakteristike ove monografije istaknute su stalna "konverzacija" sa Ivanom Lučićem, bilo da slijedi njegove teze, bilo da im se suprotstavlja; interpretacija prošlosti Trogira se mahom odvija kroz odnos grada prema vanjskim vlastima koje su se izmjenjivale,

ali istovremeno nisu zapostavljene niti teme poput izučavanja razvoja upravnih službi i tijela, formiranje plemstva, njihov odnos prema pučanima itd. Jedna od najznačajnijih tema u opusu Nade Klaić bio je Zadar, te je toj temi posvećen i rad Zrinke Nikolić Jakus "Srednjovjekovni Zadar i njegovo društvo u historiografskom opusu Nade Klaić" (229-254) u kojem je naglašena upotreba veoma modernog pristup gdje nije sav akcentat postavljan na političku historiju, a zapaženo je i veliko oslanjanje na ranije rijetko korištene izvore notarske provenijencije, uz neizbježnu kritiku starije literature, pogotovo italijanskih autora. Ivan Majnarić je autor priloga "Plemstvo lučke županije u historiografskom djelu Nade Klaić" (255-276) u kome također obrađuje dio opusa Nade Klaić vezan za Zadar, tačnije za zadarsko zaleđe, organizirano u Lučku županiju. Doprinos u razvoju još jedne omiljene teme pokojne Nade Klaić, srednjovjekovne prošlosti Zagreba i njegove okolice, obradio je Bruno Škreblin, "Doprinos Nade Klaić u istraživanju zagrebačkog Gradeca" (277-296). Autor je sagledao cijeli niz pojedinačnih radova, kulminiranih sintezom *Zagreb u srednjem vijeku* (1982), te analizirao nekoliko najinteresantnijih tema: utemeljenje i razvoj Gradeca, povijest prostora Gradeca, prikaz društvenih i političkih procesa. U završnom prilogu ovog dijela Zbornika, Krešimir Regan donosi rad "Doprinos Nade Klaić poznavanju procesa utvrđivanja Slavonije s posebnim osvrtom na plemićki grad Lobar" (297-324) u kome je analiziran doprinos N. Klaić još jednom pitanju iz lokalne mikrohistorije slavonske regije.

Četvrti panel radova sadrži tematski manje povezane priloge, no ujedno za bosansku medievistiku i najznačajniji rad: Dubravko Lovrenović, "Formiranje srednjovjekovne

bosanske države i ugarsko-bosanski odnosi u knjizi *Srednjovjekovna Bosna Nade Klaić*" (327-339). Na primjerima spomenute dvije teme autor je analizirao neporecivo velike zasluge spomenute medievistkinje za razvoj historiografije o srednjovjekovnoj Bosni. Sinteza *Srednjovjekovna Bosna. Politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe (1377. g.)*, prvi put objavljena 1989. a zatim i 1994. godine, postala je neizostavna literatura za sva pitanja političkog uređenja i položaja Bosanskog banata. U analizi problema formiranja srednjovjekovne bosanske države, autor potencira značaj Nade Klaić u osvjetljavanju elementarne činjenice da ne vrijedi dokazivati ni srpski niti hrvatski karakter Bosne ranog srednjeg vijeka. Moguće je da su strani vladari neko kratko vrijeme i vladali ovim prostorom, ali su oni došli i otišli, dok su bosanski vladari ostajali i borili se za samostalnost. Drugi dio rada, analizu značaja Nade Klaić u proučavanju bosansko-ugarskih odnosa, Lovrenović otvara priznanjem vlastite greške kada je, još kao doktorant, kritikovao posve nove i šokantne stavove ove autorice u pogledu neovisnosti Bosne od susjednog Ugarskog kraljevstva. Tek kasnije, nakon konsultovanja brojnih izvora, te domaće i strane literature, shvatio je da je metodološki pristup Klaić - bosanskoj srednjovjekovnoj historiji treba pristupati iz unutrašnje, bosanske perspektive – jedini ispravan, te je tako i sam uspio riješiti niz nazgled neriješivih problema. Robert Kurelić sagledava doprinos Nade Klaić istraživanju moćne plemićke porodice Celjskih: "Nada Klaić i grofovi Celjski: tri desetljeća kasnije" (341-363), uz zaključak da je njen najveći doprinos ovoj temi što je kroz niz polemika i otvaranja sasvim novih izazova i pitanja za buduće istraživače znatno podigla njenu popularnost. Ostala dva rada iz ovog panela:

Branimir Brgles “Historiografija o Seljačkoj buni 1573. godine s posebnim osvrtom na doprinos Nade Klaić” (365-381) i Boris Surljagić “O monografiji Nade Klaić *Društvena previranja i bune u Hrvatskoj u XVI i XVII stoljeću*” (383-398) izlaze van hronoloških okvira srednjeg vijeka, pa nećemo ni obraćati posebnu pažnju na njih.

Nažalost, zbog pomanjkanja prostora, ne možemo se opširnije osvrnuti ni na radove iz šestog panela koji se bave temama iz opusa istraživanja dalmatinskih komuna Kvarnera i Istre Nade Klaić. To su prilozi: Ozren Kosanović, “Srednjovjekovna povijest Kvarnera u radovima Nade Klaić” (401-415) koji sagledava radove Klaić o prostoru Kvarnera, naročito ulozi krčkih knezova Frankapana; Gordana Ravančić, “Vinodol u opusu Nade Klaić” (417-427), analizira sličan geografski prostor, samo još fokusiranije na područje Vinodola: Tomislav Galović, “Teme iz povijesti otoka Krka u opusu Nade Klaić” (429-448) sagledava čak 37 bibliografskih jedinica u kojima Klaić piše o ovom najvećem otoku istočnog Jadrana; Josip Banić, “Teme iz istarskog srednjovjekovlja u djelima Nade Klaić” (449-464) piše o temi koja je čak i za Klaić, prema njenom vlastitom priznanju, predstavljala veliki izazov, ali je to nije spriječavalo da ponudi niz veoma korisnih članaka. Za osvjetljavanje ličnosti Nade Klaić mnogo su zanimljivi prilozi iz šestog panela. Najprije su Zoran Ladić i Damir Karbić, “Znanstveno-istraživačka djelatnost Nade Klaić prema građi iz Arhiva HAZU u Zagrebu” (467-473) analizirali ostavštinu Klaić koja se čuva u 35 velikih kutija u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Iz niza bilješki pisanih rukom moguće je sagledati proces razmišljanja pokojne naučnice i evoluciju nastanka njezinih radova. Veoma interesantne bilješke otkrivaju ljubav i posvećenost s

kojom je prilazila svojoj profesiji. Iva Mandušić se skoncentrisala na jedan marginalni dio karijere Nade Klaić: “Nada Klaić i njezin leksikografski rad” (475-485) tj, na suradnju u nastanku *Enciklopedije Jugoslavije*, za koju je napisala 30-ak članaka, te *Hrvatski bibliografski leksikon* za koji je napisala samo jednu natuknicu, o Bribirskim knezovima. Prilog Hrvoja Petrića “Pisma vezana uz pisanje i objavljivanje knjige *Koprivnica u srednjem vijeku* Nade Klaić” (487-512) donosi prepisku Klaić sa nekoliko muzejskih i znanstvenih radnika Koprivnice u toku izrade jedne od njezinih posljednjih monografija. Ova pisma daju jedinstven uvid u sve dileme i prepreke na koje je Klaić nailazila, možemo reći i općenito tokom svoje karijere. Troma administracija nije bila u stanju da prati neviđenu radnu energiju koju je Klaić iskazivala i u svojim poznim godinama, što je, uz temperamentan karakter koji je posjedovala, neizbježno dovodilo do nesporazuma. Nažalost, ova pisma su i izvor iz kojih se vidi brzi razvoj teške bolesti koja je na kraju i prerano okončala život ove velikanke hrvatske, ali i južnoslavenske historiografije. U Prilozima na samom kraju Zbornika, Ivan Majnarić donosi možda za ovakav Zbornik i prekratku biografiju Nade Klaić (515-521). Potpuno je druga situacija sa “Bibliografijom Nade Klaić, 1920-1988”, (523-592) koju su priredili Dejan Zadro i Tomislav Galović. Veoma savjestan i ozbiljan pristup ovoj vrsti priloga rezultirao je znatnom unapređenju dosadašnjih dosega u sagledavanju ukupnog naučnog doprinosa Nade Klaić. Sa 357 bibliografskih jedinica prethodna najopširnija bibliografija nadmašena je za čak 45%. Svaki od naslova, bilo da su u pitanju monografije, pojedinačni radovi, ili novinski prilozi prošli su kroz ruke autora, dok su uz jedinice po naslovu nejasnog sadržaja dopisani kratki komentari

i objašnjenja, a pridodata je i bibliografija radova o samoj Nadi Klaić i njezinom radu, čime je ostvaren odličan zaključak cijelog Zbornika.

U konačnom zaključku našeg osvrtu s pravom možemo reći da je objavom ovog izdanja Filozofski fakultet uspio da dostojno obilježi uspomenu na pokojnu profesoricu Klaić. Brojni ovdje prezentirani radovi ukazuju na napredak koji je hrvatska historiografija razvila na temeljima postavljenim upravo na radovima i monografijama N. Klaić. Međutim, isto tako određeni radovi pokazuju da je četvrt stoljeća koliko je prošlo od smrti Klaić nije bilo dovoljno vremena da se pomire razlike, pogotovo one u interpretaciji izvora i neslaganju s autoritetima. Čini se da joj još uvijek nije oprašteno znatno deromantiziranje historijske nauke. Sam sadržaj ovog Zbornika govori o nevjerovatnoj radnoj energiji ove medievistkinje. Bilo je potrebno 30 naučnika da barem približno opširno obuhvate cjelokupni opus tema kojima se bavila tokom svoje karijere. Teme iz ranog srednjeg vijeka, perioda narodnih vladara, razvijenog i kasnog, te ranog novog vijeka; teme iz Slavonije, Dalmacije, Bosne, Slovenije i Srbije; teme o visoko političkim događajima, crkvenoj povijesti, razvoju gradova i urbanog života, seljačkim bunama, historiji umjetnosti, epigrafici; sve su to područja u koja je zalazila Nada Klaić i ostavljala neizbrisiv trag. Opus koji lagano može obuhvatiti desetak ozbiljnih karijera svjedoči o neporecivoj činjenici da je Klaić spadala u sam vrh južnoslovenske medievistike. Zbornik *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije* najbolje je svjedočanstvo upravo ovim činjenicama.

DŽENAN DAUTOVIĆ

Ines Aščerić-Todd, *Dervishes and Islam in Bosnia – Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society*, Brill, Leiden – Boston, 2015, 198 str.

Na našim prostorima su na temu te-savvufa, derviša i derviških redova nastale značajne studije. Posredstvom brojnih istraživanja i navedenih studija izašli su na vidjelo podaci evidentirani u defterima, sidžilima, raznim dokumentima i ličnim zbirkama kao i podaci o tekijama, zavijama, šejhovi-ma, te brojne registracije vezane za dervise i sufije iskazane pojedinačno. Ostvarivši uvid, uglavnom, u sve rezultate ovih istraživanja autorica je u svom, gore navedenom djelu napravila izbor, te dala svoje razumijevanje koje se tiče, kako je to i u samom naslovu eksplicirala, pitanja derviša i islama u Bosni. Ona se pri tom ne bavi sufijskim teorijama i praksom, općenito niti posebno fokusira svoju pažnju na kulturne i religiozne aspekte sufijskog djelovanja. U fokusu njene pažnje je, prije svega, pojašnjenje načina na koji su derviši, kako pojedinačno tako i kolektivno, bili uklopljeni u sistem osmanske države, te kakva im je uloga u okviru tog sistema bila namijenjena. Autorica sa posebnom pažnjom prepoznaje i uključuje u svoja razmatranja etiku futuvveta koja se formirala na islamskim vjerskim izvorima, a koju su derviši dodatno obogatili i svojim ličnim iskustvom i spoznajama, te koja je u određenom poznatom historijskom trenutku postala ideologija dervišva sa izuzetno snažnim efektima, što je davalo smisao njihovim kasnijim ukupnim aktivnostima.

Autorica je izabrala da govori o heterodoksnom dervištvu u Bosni te o bitnoj ulozi koju su imali u početnim osmanskim osvajanjima. Uz to ističe činjenicu da su upravo prvi derviši koji su dolazili sa osmanskom